

MÜASİR DİLÇİLİKDƏ REFERENS VƏ İMPLİKATUR

Layə Mustafayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: layemustafayeva@gmail.com

Xülasə. Məqalədə müasir dilçilikdə referens və implikatur öyrənilir. Referensin anaforik, kataforik, eqzoforik növləri araşdırılır, skalyar implikatur geniş şəkildə təhlil edilir.

Açar sözlər: referens, referent, implikatur, skalyar, məna, mətn.

REFERENCE AND IMPLICATURE IN MODERN LINGUISTICS

Laya Mustafayeva

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article studies reference and implicature in modern linguistics. Anaphoric, cataphoric, exophoric types of reference are investigated, scalar implicature is widely analyzed.

Keywords: reference, referent, implicature, scalar, meaning, text.

РЕФЕРЕНЦИЯ И ИМПЛИКАТУРА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Лая Мустафаева

Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье исследуются референция и импликатура в современном языкознании. Исследуются анафорический, катафорический, экзофорный типы референции, широко анализируется скалярная импликатура.

Ключевые слова: референс, референт, импликатура, скаляр, значение, текст.

---

1. Giriş

Dilçilikdə son dövrlərdə istinad (reference) termini çox işlədilir.

Lüğəvi mənada istinad (ingilis dilində reference), dinləyənə, yaxud danışana nəyisə müəyyən etmək üçün linqvistik formadan istifadə edən şəxsin hərəkəti kimi, danışanın niyyətindən (məsələn, nəyəsə istinad etmək), məqsədindən asılı olur.

Dilçilikdə istinad linqvistik referens kimi də adlandırılır.

Sözün istinadı linqvistik ifadə ilə onun istinad etdiyi real aləmdəki varlıq arasındakı əlaqəni əks etdirir; sözün mənası isə onun dil sistemindəki digər ifadələrlə əlaqəsi kimi müəyyən edilir.

İstinad dil və dünya arasındakı əlaqəni ehtiva edir. Başqa sözlə desək, bu (istinad), sözlərlə onların təmsil etdiyi şeylər, hərəkətlər, hadisələr və keyfiyyətlər arasındakı əlaqədir. Məsələn: My son (oğlum) → bir insana aiddir; a dog (it) → heyvana aiddir və s.

Semantikada da referens dilçilikdəki kimi qəbul edilir, yəni referens linqvistik ifadə ilə onun istinad etdiyi real aləmdəki varlıq arasındakı əlaqə kimi müəyyən edilir. Ancaq sözlərin özləri əslində onlardan istifadə edən insanlardan başqa heç bir şeyə aid olmur.

İstinada nümunə verək:

İstinad ifadələri		
Xüsusi isimlər	Con Ostin	Tramp
müəyyən isim söz birləşmələri	filosof	Şəhər
qeyri-müəyyən isim söz birləşmələri	kişi	yer
əvəzlilər	O, ona	O (it)

2. Müzakirə

R. Karston yazır ki, uğurlu istinad təkcə danışandan deyil, həm də dinləyəndən asılı olur. Belə olduğu halda, biz nitqin pragmatik mənasını açan nəticə anlayışını daxil etməliyik. Bu zaman dinləyən açıq şəkildə deyilənləri mənalandırmaq üçün əlavə biliklərdən istifadə edir.

Aşağıdakı üç cümləyə nəzər salmaq və istinad ifadələri arasındakı fərqi anlaymaq [3, s. 132]:

1) There is a woman waiting for you (Səni gözləyən qadın var).

2) She wants to marry a man with lots of money (O, pulu çox olan kişi ilə evlənmək istəyir).

3) I would like to see a friend (Mən dostumu görmək istərdim).

Bu nümunədə işlədilən a woman, a man, a friend isimləri istinad olunan sözlərdir.

İstənilən məqamda danışan (yazan) dinləyəne (oxuyana) nəyisə (referens) linqvistik formalarla eyniləşdirməyə imkan yaradır. Bu linqvistik formalar referenslərin ifadələridir. Məsələn:

Ad: Farux - müəyyən ismi söyləmə: yaxşı həkim – qeyri-müəyyən ismi söyləmə; əvəzlilik: o, ona və s.

Bunların seçimi ünsiyyətdən kənarında, ətraf aləmdə həm danışana, həm də dinləyəne əvvəlcədən məlum olan reallıqdır. Referensin uğurlu olması üçün ünsiyyət məqamında adını çəkdiyimiz və işarələdiyimiz obyektə və ya əşyanı seçib götürməyimiz inferens adlanır. İnfereans xarici aləmlə sözlərin birbaşa əlaqəsi deyildir, dinləyən ona toxunmaq iqtidarında olmur, sadəcə olaraq danışan asanlıqla ünsiyyətə daxil olub eyniləşdirməni onunla həyata keçirir. Belə situasiyaya baxaq: Bir nəfər gəlib kafedra müdirini soruşur və onun adını da bilmir. Katibə ona deyir ki, Salman müəllim bu gün olmayacaq. Bu da onu göstərir ki, müdirin adı Salmandır və s. [4, s. 317].

İstinad əvvəlki və ya sonrakı cümlədə artıq deyilmiş və ya deyiləcək bir şeyi göstərir. Hər bir dildə istinad xüsusiyyəti olan müəyyən elementlər var. İngilis dilində istinad üç formada ola bilər: personal (şəxslı), demonstrative (işarəli) və comparative (müqayisəli).

Şəxslı istinad danışmada hər hansı bir şəxs vasitəsilə olan istinaddır. Şəxslı istinada misal olaraq, məsələn, professorlar, müəllimlər (təkdə və cəmdə); şəbəkə və ya peşəkar üzvlük qruplarından tanıdığınız insanlar və başqaları.

Demonstrativ (işarəli) istinad yer bildiren istinadlardır. Məsələn, bura, ora və s.

Müqayisəli istinad eynilik və ya oxşarlıq vasitəsi ilə reallaşan istinaddır.

M.A.K. Həliday və R. Hasanın fikrincə, istinadın əsas səciyyəlandırıcı xüsusiyyəti informasiyanın axtarışı üçün signal olmasıdır. İstinad qrammatik deyil, semantik əlaqədir, ona görə də referent aid olduğu elementlə eyni qrammatik sinifdən olmaq məcburiyyətində deyil. Bu fikri dəstəkləyən C.Yule iddia edir ki, “uğurlu istinad referentin xüsusiyyətləri ilə seçilmiş istinad ifadəsi arasında hərfi və ya qrammatik cəhətdən “düzgün” əlaqədən asılı deyil” [7, s. 146]. İstinad terminindən danışarkən referent müəyyən edilməlidir. Bu, “müəyyən bir kontekstdə ifadəni səsləndirməklə seçilən şey (obyekt)” deməkdir. Başqa sözlə, referent istinad edilən obyektədir və onu müəyyən etmək üçün, yaxud referent kimi çıxış edən fərqli terminlər vardır və istinad edən və ya ilkin istinad ifadəsi the antecedent (əvvəldən təyin olunan, təyin edilən), sonrakı istinad ifadəsini isə anafor kimi müəyyən edilir. Bu terminlər sinonim deyil, lakin istinad mövzusunda eyni obyektlər üçün işlədilə bilər.

Mətn fikirlərin ötürülməsi məqsədinə xidmət etdiyi üçün istinadın müəyyən edilməsində məlumatı göndərən və qəbul edən rolunu vacibdir. İstinad o zaman baş verir ki, hər bir faktın lazım olduğundan daha çox təkrarlanmasının qarşısını almaqla bir neçə element əlaqələndirilir, lakin bu əlaqənin məqsədə uyğun olması üçün onun qəbul edilməsi lazımdır. C.Yule görə, istinad düşünülməli və elə müəyyən olunmalıdır [14, s. 96]. Məlumatı göndərən referensi linqvistik formalardan istifadə edərək məlumatı qəbul edənə nəyisə müəyyən etməyə imkan verdiyi akt kimi təqdim edir.

M. Beyker iddia edir ki, “varlıqlar və sözlər arasında birbaşa əlaqə olmadığı üçün dinləyənin vəzifəsi danışanın konkret istinad ifadəsindən istifadə edərək hansı varlığı müəyyən etmək niyyətində olduğunu düzgün nəticə çıxarmaqdır”. Başqa sözlə, göndərən və qəbul edən arasında əməkdaşlıq uğurlu istinad üçün əsas məqamdır. M. Beyker istinadı sözlərlə reallıq arasındakı əlaqəyə əsaslanaraq müəyyən edir. O, qeyd edir ki, “istinad termini ənənəvi olaraq semantikada sözlə onun real dünyada işarə etdiyi şey arasında olan əlaqə üçün istifadə olunur” [2, s. 200]. Qeyd edək ki, M. A. K. Həliday və R. Hasan istinadda situasiyanı fərqləndirirlər. Situasiya istinadı “eqzofora” (exophora) və ya “eqzoforik istinad” (exophoric reference) kimi tanınır, mətn daxilində istinad üçün isə “endofora” (endophora) və ya “endoforik istinad” (endophoric reference) kimi müəyyən edilir [7, s. 56].

Reference

exophora (situationa l)	endophora (tecxtual)
----------------------------	-------------------------

anaphora (to preceding text)	cataphora (to following text)
---------------------------------	----------------------------------

Endofora ilə eqzofora arasındakı fərq vəziyyət və mətnin kontekstində olur. Həm situasiya, həm də mətn istinadı konkret elementin şərh üçün lazım olan məlumatları əhatə edir. Bir tərəfdən, eqzoforik istinad həmin mətndən kənarında olan və adətən, müəyyən vəziyyətlə tanış olduğu üçün dinləyənin tanış olan bir şeyə işarə edir. M. A. K. Həliday yazır: “Eqzoforik istinad o deməkdir ki, istinad elementi tərəfindən ehtimal edilən şəxs mətnin mühitindən

kənarda, yəni mətndən kənarda bərpa edilə bilər” [7, s.115]. Digər tərəfdən, endoforik istinad ciddi şəkildə mətndə nəyisə göstərir və ya M. A. K. Həlidayin dediyi kimi, “istinad elementi tərəfindən nəzərdə tutulan eyniliyin mətnin özündən yaradılmış ani mənalar sistemindən bərpa oluna bilməsi deməkdir, yəni onunla mətn açılır”. Endoforik istinad müxtəlif ola bilər, yəni anaforik və ya kataforik ola bilər. M. Baker qeyd edir ki, “bəzi məqamlarda istinad edənlərin ilkin təqdimatından sonra istinadları saxlamaq üçün müxtəlif ifadələrdən istifadə edilə bilər” [2, s.90].

Burada əsas söz “sonra”dır, çünki anafora mətndə məlumatı göndərən artıq təqdim edilmiş bir şeyə istinad etdiyi zaman vəziyyəti müəyyən edilir. Katafora anaforanın əksidir, yəni bir şeyə istinad ilkin girişdən əvvəl gəlir. Anaforik istinad kataforikdən daha çox yayılmışdır, çünki ikincisi bir çox hallarda anlaşılmaqlığa səbəb ola bilər. Beləliklə, M. A. K. Həliday və R. Hasan təklif edirlər ki, “katafora anlıq problem təqdim edir və mətndə oxucuları hekayəyə cəlb etməyə kömək edir” [7, s. 45]. Kataforik istinad adətən məqsədyönlü şəkildə edilən müvəqqəti elementin müəyyənləşdirilməsi probleminə səbəb olur.

Koheziya (uyğunluq) hər hansı bir şərh üçün mətndəki bir elementin digərindən asılılığıdır və referensin müəyyən olunmasında koheziyanın rolu vardır. Bu zaman fərz edilən və ehtimal olunan fikirlər arasında vahid əlaqə mövcud olmalıdır. Mətn daxilindəki koheziya üçün üç vasitə lazımdır: istinad, əvəz etmə və ellipsis, bağlayıcı. Nümunələrə baxaq:

“Please don’t do that while I’m trying to work”, she begged. (True to his nature, James started whistling to himself as soon as she settled down to her work). (“Xahiş edirəm mən işləməyə çalışarkən belə etmə”, o yalvardı) (Təbiətinə sadıq qalaraq, Ceyms işləməyə başlayan kimi, o, öz-özünə fit çalmağa başlayırdı).

“Please don’t do that while I’m trying to work”, she begged.

Bu nümunədə istinad *istinad edən və istinad edilən* arasında asılı münasibəti əks etdirir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, referensin aşağıdakı növləri vardı: Eqzoforik istinad (xarici); Endoforik istinad (daxili); Anaforik (geri); Kataforik (irəli). Bu istinadlar zamanı istifadə olunan qrammatik vasitələri belə müəyyən etmək olar [8, s. 156]:

Şəxs əvəzliləri (personal pronouns): he, she, it, they, etc.;

Müəyyənlik artıqlı (definite article): the;

Deictics (Deyksis): this/that, these/those, here/there, etc. same, different, other, else, such və sairə.

Anaforik istinad mətndəki sözün öz mənası üçün mətndəki digər fikirlərə istinad etməsi anlamını verir. Onu kataforik istinadla müqayisə etmək olar, bu zaman söz mətndə sonrakı fikirlərə istinad edir. Məsələn:

I went out with Jo on Sunday. She looked awful. (Mən bazar günü Cou ilə gəzməyə getdim. O, dəhşətli görünürdü).

Birinci cümlədə Jou-nun adı çəkilir və ikinci cümlədə Jou–nun əvəzinə O əvəzliyi işlədilir. Birinci cümlədə Jou haqqında məlumat verilir deyə, artıq ikinci cümlədə onun adını çəkməyə ehtiyac yoxdur.

Qeyd etdiyimiz kimi istinadın növlərindən biri də kataforik istinaddır. Bu istinad mətndə (yaxud) diskursda bir söz və ya ifadə daha sonra qeyd olunan bir şeyə istinad etdikdə baş verir. Kataforik istinada nümunə kimi aşağıdakı cümləyə baxaq:

Although I phone her every week, my mother still complains that I don't keep in touch often enough. (Hər həftə ona zəng vursam da, anam hələ də tez-tez əlaqə saxlamadığımdan şikayətlənir).

Bu nümunədə *ona (her)* – *anama (my mother)* istinad edir və bu kataforik istinaddır.

Digər nümunə:

The book was there on the table. *I'd never read Moby Dick and I didn't intend to do so now. (Kitab stolun üstündə idi. Mən heç vaxt Moby Diki oxumamışdım və indi də oxumaq fikrində deyildim).*

Bu nümunədə the book – *kitaba aiddir və Moby Dikə istinad edir.*

Eqzoforik istinada aid nümunə:

"They're late again, can you believe it?"

"I know! Well, they'd better get here soon or it'll get cold." (“Onlar yenə də gecikir, inana bilirsənmi?”

"Bilirəm! Belə, Yaxşı olar ki, onlar tezliklə buraya çatsınlar, yoxsa hava soyuyur").

They (onlar) əvəzliyi mətndən kənarında olan şəxslərə aiddir, lakin həmin şəxslər həm danışana, həm də dinləyə məlumdur.

Mətndə işlədilən *it* – (məkan bildirən deysis) də hər iki söhbət iştirakçısına məlumdur.

3. Praqmatik implikatur

H. Qrays yazır ki, hər bir istinad olunan cümlənin nəticəsi olur və dilçilikdə bu “praqmatik nəticə” kimi adlandırılır. Belə olduqda “Praqmatik nəticə nədir?” [6, s. 16]

Danışanın mesajı istifadə olunan cümlələrin hərfi və ya məntiqi mənasından kənar çıxdıqda, sözün tam mənasını başa düşmək üçün praqmatik nəticə skalyar *implikasiya* tələb olunur. Məsələn:

İmtahanın qiymətlərini sinfə çatdırmazdan dərhal əvvəl belə deyən bir kollec professorunu təsəvvür edək:

1) Some of the students passed the exam (Bəzi tələbələr imtahandan keçdi).

Birinci cümlənin semantik mənası imtahandan keçmiş hər kəsə uyğun olsa da, professorun əsas məqsədi, yaxud söz seçimi ikinci cümlədə ehtiva olunan məlumatı çatdırmaqdır:

2) Not all of the students passed the exams (Tələbələrin heç də hamısı imtahandan keçməyib).

Bu cür nəticə, açıq şəkildə deyilənlərdən kənara çıxır və *scalar implicature* (skalyar implikasiya) adlanır.

Nümunə birdə işlədilən *some (bəzi)* kimi zəif terminin istifadəsi onu göstərir ki, danışanın “hamısı” kimi daha güclü termindən istifadə etməmək üçün səbəbi var.

Skalar implikaturalar ifadənin mənasını tam başa düşmək üçün kontekstual məlumatı linqvistik məlumatla birləşdirməyə ehtiyac duyduğumuz zaman baş verən praqmatik nəticələri əhatə edir.

Dil baxımından kodlaşdırılmış məna ilə danışanın ifadə etdiyi (nəzərdə tutduğu) məna arasında fərq vardır. Yəni cümlənin şifrəsini açmaqla deyilən sözdən linqvistik cəhətdən kodlaşdırılmış mənanı müəyyən etmək olar. Danışanın ifadə etdiyi mənanı müəyyən etmək və onun çatdırmağa çalışdığı mesajı başa düşmək üçün əlavə addım tələb olunur. Yuxarıdakı nümunədə gördüyümüz kimi, birinci nümunə danışanın söhbətinin mənasını tam şəkildə açmır, yaxud ifadə edilən fikri zəif formada nəzərə çatdırır. Burada nəzərdə tutulan odur ki, deyimnin linqvistik semantikasi, yəni işlənən linqvistik ifadələrdə kodlaşdırılan məna ifadə olunan (deyəni) dil sistemindəki nisbətən sabit mənalar, sistemin istifadəçiləri birliyi arasında geniş şəkildə paylaşılan mənalar, ifadə ediləndən aşağı (zəif) şəkildə olur. Dinləyən yalnız nəyi nəzərdə tutduğunu deyil, həm də bilavasitə hansı təklifi ifadə etdiyini başa düşmək üçün praqmatik nəticə çıxarma proseslərinə yönəlir [3, s. 132].

Skalar implikasiyalar eksperimental dilçilikdə və xüsusilə, eksperimental praqmatikada çox işlədilir [12, s. 135]. Erkən tədqiqatlar dilin inkişaf perspektivindən skalyar təsirlərin hesablanmasını araşdırırdı [11, s.165]. Məsələn, İ. Novek qeyd edirdi ki, 7-10 yaş arası uşaqlar böyüklər kimi *some (bəzi)*, *might (ola bilsin ki)* kimi əlaqəli əsaslandırma tapşırıqlarında skalyar nəticələr çıxarmırlar. O, (Novek) özünün 2001-ci ildə apardığı eksperimentin birində bu qənaətə gəlmişdi ki, bəzi uşaqlar aşağıdakı tərkibli cümlələri qəbul edirlər: *Some giraffes have long necks (Bəzi zürafələrin boyunları uzundur)*. Böyüklər isə onları yalan sayaraq rədd etməyə meyilli idilər (bütün zürafələrin boyunlarının uzun olduğunu əsas gətirərək). Bu təsirin bir çox tədqiqatlarda güclü olduğu sübut edilmişdir [11, s. 166].

Bu cür nəticə çıxarmaq üçün idrak prosesləri və sinir əsasları müəyyənləşdirilməyə başlayır. Əvvəlki tədqiqatlar prefrontal şəbəkənin skalyar nəticənin işlənməsinə verdiyi töhfəyə işarə edirdi.

1975-ci ildə H. Qrays leksik mənaları çoxaltmaqla deyil, praqmatik proseslər vasitəsilə zahiri leksik qeyri-müəyyənliklər sinfinin hesablanmasının daha məqsədə uyğun olduğunu müdafiə edərək implikatura anlayışını irəli sürdü [5, s. 10]. Onun məqsədi məntiqi terminlərin (və ya, *əgər... deməli*, kəmiyyət göstəricilərinin *some, all* və s.) təbii dildə istifadəsinə xas məna kəsb etmədiyi fikrini müdafiə etmək idi. O, həm də iddia edirdi ki, təbii dildə məntiqi terminlər məntiqdə nə demək istədiklərini dəqiq ifadə edir və onların leksik mənası onların məntiqi həqiqət cədvəllərindən oxuna bilər. Onların təbii dildə fərqli məna qazanması müəyyən təsirlərə səbəb olmasıdır. Belə ki, yeni Qrays tərəfdarları skalyar implikaturaların spesifikliyində və

leksik miqyaslarının əhəmiyyətində təkid edirdilər, lakin [10, s.11; 8, s. 56; 9, s.6] keçmiş Qrays tərəfdarlar isə skalyar implikaturalar haqqında xüsusi bir şeyin olması fikrini rədd edir və praqmatik proseslərin rolunu vurğulayırdılar [10, s.11; 8, s. 56; 9, s.6]. Biz bu məsələni ətraflı şəkildə növbəti tədqiqatlarımızda bir daha müzakirə edəcəyik.

Skalyar implikaturalara aid bəzi nümunələri təqdim edək:

1. a) *Tom has got some of these papers (Bu sənədlərdən bəziləri Tomda var).*

1. b) *The speaker believes that Tom does not have all of these papers (Danışan inanır ki, Tomda bu sənədlərin hamısı yoxdur).*

2. a) *There will be five of us for tea tonight (Axşam çayda biz beşimiz olacağıq).*

2. b) *There will not be more than five of us for tea tonight (Axşam çayda beş nəfərdən çox adam olmayacaq).*

3. a) *Some Americans have just landed on Venice (Bəzi amerikalılar yenicə Venesiyaya gəlib).*

3. b) *Not all of them (Americans) have just landed on Venice (Amerikalıların hamısı Venesiyaya gəlməyib).*

Göründüyü kimi, çox halda (a) cümləsinin deyilməsi (b) cümləsindəki fərziyyəni əks etdirir. Görünür, bu, danışanın “bu axşam çay süfrəsində beşdən çox adam olmayacaq” və digər cümlələrdəki kimi daha güclü ifadələrdən istifadə etməməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, Tom həqiqətən də bütün sənədlərə sahib olsaydı, danışan bunu deyərdi. Bununla belə, kəmiyyət maksimumuna görə, danışan yalnız tələb olunduğu kimi məlumatlandırıcı ifadələrdən istifadə edir və buna görə də tələb olunmadığı təqdirdə daha güclü terminlərdən istifadə etmir. Bunu bilən dinləyən daha güclü terminin tətbiq olunmadığını anlayır.

Nəticə. Beləliklə, məlum olur ki, referens danışmaq zamanı hər hansı bir niyyətin eyniləşdirilməsi və tanınması konsepsiyasına əsaslanır, yəni münasibət (əlaqə) yalnız bir danışan və bir dinləyən arasında reallaşa bilər və yaxud daha çox və bu zaman bütün referentlərlə əlaqə danışmada ifadə oluna bilər. Bu, eyni mədəniyyət və eyni dil daşıyıcıları arasındakı fəaliyyətlə müəyyənləşir.

Dildə praqmatik bağlılıq sosial və mədəni amillərlə müəyyənləşir. Dinləyənin inferensi üçün onun danışanla bir dil kontekstində olması ünsiyyətin uğurla həyata keçməsinə şərtləndirir.

Referent ifadənin tanınmasında mətnin (diskursun), mətn əhatəsinin rolu böyükdür. Bu zaman mətnin aydın və dəqiq olması da vacibdir.

Hər hansı bir danışmaq iştirakçısının skalyar implikasuyası olur, yəni danışan lazım olduqda güclü (əhatəli), lazım olmadıqda isə zəif (az əhatəli) ifadələrdən istifadə edə bilər. Bu cür ifadələrin seçilməsi isə kontekst və situasiyadan asılı olaraq müəyyənləşə bilər.

Ədəbiyyat

1. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 302 p.
2. Baker M. In Other Words: A Course in Translation. Canada: Routledge, 2007, 352 p.

3. Carston R. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishing, 2002, 432 p.
4. Veysally F.Y. *Dilçiliyin əsasları*. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
5. Grice H.P. "Logic and conversation," in *Syntax and Semantics vol. 3: Speech Acts*, eds P. Cole, J.L. Morgan (New York, NY: Academic Press, 4, 1975, pp. 1–58.
6. Grice H.P. "Logic and conversation," in *Studies in the Way of Words*, ed. H. P. Grice, Cambridge: Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989, pp.16–40.
7. Halliday M.A.K, R. Hasan. *Cohesion in English*. UK: Longman, 1976, 346 p.
8. Horn L.R. *On the Semantic Properties of Semantic Operators in English*. California: University of California, Los Angeles, CA., 1972, 256 p.
9. Horn L.R. "Implicature," in *The Handbook of Pragmatics*, eds L. R. Horn and G. Ward. Oxford: Oxford: Blackwell Publishing, 2004, pp. 3–28.
10. Horn L. "Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature," in *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications*, ed D. Schiffrin. Washington: Washington, DC: Georgetown University Press, 1984, pp.11–89.
11. Noveck I. When children are more logical than adults: experimental investigations of scalar implicatures. *Cognition* 78, 2001, pp.165–188.
12. Noveck I., Sperber D. "Why and how of experimental pragmatics: the case of 'scalar inferences'," in *Advances in Pragmatics*, ed. N. Burton-Roberts. Basingstoke: Palgrave, 2007, 330 p.
13. Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell, 1995, 250 p.
14. Yule G. *The study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 308 p